

MATERIÁLY

Podíl revolučního roku 1848 na zrodu moderní justice v Rakousku

Václav Šolle

Není zajisté sporu o tom, že historie převratných let 1848-1849, byť i sledovaná z pozic různých dob či rozporných názorů, je všeobecně a právem prohlašována za strukturální přeměnu státoprávních poměrů ve střední Evropě, především tedy v rakouské monarchii.

Spolu s konstatováním této skutečnosti i v rámci svých úvah o počátcích moderního soudnictví v českých zemích¹ jsem ovšem nemohl nezdůraznit, že v dialekticky viděném světě příčin a jejich následků neexistuje nějaká "Ding an sich" a že jakékoli, širší i užší společenské a mocenské formace jsou jen nezbytným výrazem hlubších dějinných souvislostí.

Právě pohled pod povrch převratného státoprávního vývoje v revolučním roce osmačtyřicátém mne dovedl k závěru, jak neúplná by byla snaha o vysledování tohoto přerodu, kdyby se omezila jen na bezprostřední podněty onoho zdánlivě náhlého přetvoření justice předbřeznové v buržoazní justici pobřeznovou.

Kořeny tohoto zvratu, který se nazasvěcenému pozorovateli může jevit jako výlučný plod revolučního vření roku osmačtyřicátého, tkví totiž hluboko v minulosti. Již sto předcházejících let stále okázalejší politické centralizace bylo nezbytným důsledkem v neposlední řadě i hospodářských příčin,² byť i zahalených do juristických koncepcí západoevropské státovědy 17. a 18. století, jejímž stěžejním postulátem v oblasti justice bylo vybudování hierarchicky uzavřeného systému státních, plně byrokratizovaných, odborně kvalifikovaných, již stálých, od správy odloučených a na ostatních projevech státní moci nezávislých soudů.

Třebaže je jisto, že pokrokové síly probuzené v roce 1848 únorovou revolucí pařížskou byly i v rakouském soustátí tak mocné, že již v březnu téhož roku donutily panovníka k manifestačnímu příslibu konstituce,³ je nutno přiznat, že bez onoho reformujícího „decenia“ josefínského, které tak pronikavě poznamenalo celou bezprostředně následující i těsně předbřeznovou soudní organizaci, by ona zdánlivě překvapivá strukturální přeměna soudnictví v letech 1848-1850 zdaleka nenabyla těch v podstatě definitivních forem, které i přes brzké reakční snahy zůstaly již pevným rámcem soudního zřízení v Rakousku a tedy i v českých zemích po celé další století.

Tážeme se zajisté, co bylo oním konečným impulsem k dovršení pronikavého etatizačního procesu, který v oblasti soudnictví byl zahájen již v polovině 18. století vytvořením Nejvyššího justičního úřadu (Oberste Justizstelle), josefínskými reformami doveden povšechně až do instancí celozemských a všeobecnými předpisy práva formálního i materiálního ukončen jakožto výchozí bod k reformám pobřeznovým, charakterizovaným důsledným postátněním i prvních soudních stolic a uplatněním novodobých, typicky již buržoazních zásad procesních.

To – a možno hned říci: to především –, co vývoj dovršilo a vtisklo revolučnímu roku osmačtyřicátému pečeť trvalého významu a dosahu, bylo ústavní zakotvení "*rovnosti všech občanů před zákonem*",⁴ jakožto základního buržoazního postulátu, jehož uskutečnění ovšem předpokládalo roztržení všech zbývajících pout feudálního pořádku, ve veřejnoprávní sféře tedy *likvidací patrimonialismu* a jeho bezprostředního projevu – *poddanství*.

Konce těchto feudálních veřejnoprávních vztahů, rýsujících se již dlouho před březnem od prvních náznaků tohoto vývoje ve druhé polovině 18. století, byly manifestně vyjádřeny rámcovou, avšak striktní formulací *patentu ze 7. září 1848*, likvidujícího zcela definitivně "svazky poddanství i všechny vztahy plynoucí z vrchnostenské ochrany" a výslovně účtujícího s "pravomocí patrimoniálních úřadů".⁵

Okázalé vyzvednutí státního občana do ohniska legislativního zájmu bylo vlastně jen konečnou projekcí ideje "říšské jednoty", která v našich zemích doznala první jasné formulace proklamací rakouského císařství v roce 1804⁶ do oblasti jejího personálního substrátu, lhostejno, zda zprvu prohlašovaného za "tuzemce a poddaného" zeměpánova,⁷ či poté za "rakouského státního občana",⁸ jemuž se konečně v roce 1849 i ústavně přiznává "*jediné a všeobecné rakouské říšské občanství*".⁹

Tato základní podmínka zrovnoprávnění občanů – třebaže na dlouho ještě formálního – se stala současně úhelným kamenem všech státoprávních a z nich odvozených justičních reforem,¹⁰ směřujících nadále již k trvalému zakotvení "buržoazního" soudnictví nejen v rakouských ústavách let 1848, 1849 a 1867, ale i v neústavní "organické" legislativě uskutečňující silvestrovské patenty z roku 1851 a odstraňující celé sotva zrozené "prozatímní" ústavní zřízení jako "nedonošený plod násilných otřesů z let 1848-1849"¹¹ a jako výraz "překotného chvatu, s nímž byly v roce 1848 všechny politické instituce ze země vydupány".¹²

Je až s podivem, jak naopak systematicky, cílevědomě a se zřejmou organizační připraveností bylo v těchto dvou bouřlivých letech přebudováno celé státní zřízení monarchie, otřásající se pod tlakem "neodvratně postupujících idejí století, jež podkopávaly základy feudálního řádu již dlouho před tím, nežli se konečně zhroutila i jeho forma v poryvu větru"¹³ bouřlivého roku osmačtyřicátého.

Ve specifických podmínkách národnostně i kulturně různorodého mocenského seskupení přejímal rakouský konstitucionalismus rysy sice vyhroceně protiabsolutistické, zdaleka však ještě nikoli protimonarchistické. Lze dokonce konstatovat, že právě ony prudce oživené státoprávní a etnické tendence jednotlivých částí říše, revokující historické útvary stmelené kdysi prostřednictvím jediného panovníka v personální unii, podstatně oslabovaly radikalismus již značně republikánsky orientovaných demokratů v jejich boji proti starým i novým formám panovnické moci.¹⁴

Přes zásadní rozpornost v představách různých skupin obyvatel tehdejší monarchie o budoucím uspořádání státu podle národnostních či teritoriálních hledisek (centralismus, federalismus, autonomismus), přes rozdílnost názorů na míru podílu formálně zrovnoprávněného občanstva na řízení státu i přes dočasnou kapitulaci liberálních tezí o "suverénní konstituantě", zakotvila dobová představa o poslání a postavení justice – díky již obecně vžitým státoprávním konstrukcím o svébytnosti soudních institucí¹⁵ – na půdě buržoazní státovědy poměrně nejpevněji a v podstatě definitivně.

Dlouhá doba předbřeznové hmotně i procesněprávní legislativy s organizačními základy již v tereziánsko-josefínských justičních reformách¹⁶ je poznamenána systematickým prohlubováním odborné úrovně právního vzdělání vůbec a soudcovského zvláště,¹⁷ čilým stykem domácích znalců s oblastmi západní Evropy, která uskutečňovala již dávno před rakouským "březnem" buržoazní justici se všemi progresivními prvky i zárodky budoucích nedostatků.

Logickým důsledkem tohoto myšlenkového, společenského a mocenského procesu bylo, že se i v našich oblastech vžila představa soudcovské moci (*potestas judiciaria*, *richterliche Gewalt*, *Gerichtsbarkeit*), zvaná s celým svým pomocným aparátém "soudnictvím" (*Justiz*, *Justizwesen*, *Rechtspflege*), jako jedné ze tří základních funkcí (za mocí zákonodárnou a – ač ne zcela případně – vedle moci výkonné), jimiž měl být ve státě zajišťován právní řád. Toto hierarchické vyčlenění soudcovské moci se stalo jedním z typických znaků buržoazní justice, v tomto stadiu legislativních příprav pak již i zcela jistým minimem budoucí konstituce,¹⁸ v níž za žádných okolností nebude místa pro jakoukoli formu poddanství zprostředkovaného feudálními mezičládky mezi občanem a panovníkem.¹⁹

Nesoudcovská moc nařizovací a organizační, nazývaná justiční správou (*Justizverwaltung*, *Rechtsverwaltung*) v užším smyslu slova, byla již od zřízení zvláštního justičního resortu, tedy od března 1848, striktně odlišena od projevů moci soudcovské.²⁰

Zcela zásadním předpokladem a materiálním východiskem buržoazní justice v Rakousku a současně i věrným odrazem dobového společenství politického, hospodářského i kulturního se stala řádná organizace soudů vybavených již formálními zárukami nezávislosti na ostatních projevech státní moci.²¹ V tomto duchu spatřovala též pobřeznová legislativa v soudním zřízení (*Gerichtsverfassung*)²² jeden ze základních pilířů celé státní soustavy (*Staatsverfassung*), jasně si uvědomujíc, jak podstatně je ono podmíněno státní a vládní formou a jak pronikavě opět tuto režimovou stránku reprodukuje.²³

Přes značnou neujasněnost, ba protichůdnost perspektiv politických, jež byly závislé na řadě vnějších i vnitřních, v tomto údobí měření sil zdaleka ještě nedozrálých podnětů, mohla – díky včasné existenci a pohotovosti justičního resortu – navázat pronikavá reforma soudního zřízení na podrobně propracovanou předlohu, která měla – bez ohledu na rozbouřenou hladinu veřejných věcí, ba spíše právě proto, že byl "právní pořádek" tak silně ohrožen – urychlit přetvoření justičních institucí,²⁴ o jejichž zeměpanském charakteru, celostátní síti, uniformitě a ústředním řízením nebylo v zásadě již pochybností ani z hledisek rozdílných politických programů.

Proto též ministerstvo mohlo hned v září roku 1848 přesně formulovat a vyhlásit "osnovu pro uspořádání soudnictví" (*Grundzüge für die Organisation der Justizbehörden*), jejíž uskutečnění mělo

- a) patrimonální soudy vytstřídat soudy státními,
- b) důsledně odloučit justici od správy,
- c) uskutečnit pořadí tří instancí ve sporných a dvou instancí v nesporných a trestních věcech,
- d) soustředit výkon spravedlnosti od nejnižší k nejvyšší instanci v rámci celoříšské uniformity justice,

- e) uvést v život instituci státního zastupitelství (v souvislosti s obnovením principu obžaloby především v soudnictví trestním),
- f) ústavně sankcionovat existenci ministerstva spravedlnosti jako ústředního orgánu dozoru a správy, jakož i nejvyššího soudu jako orgánu výlučně soudní pravomoci.

Do doby, nežli budou zářiové zásady uvedeny do praxe, měla být zajištěna právní kontinuita rozhodnutím "veškerého ministerstva" (Gesamtministerium) o "prozatímním" výkonu soudní pravomoci a politické správy dosavadními patrimoniálními úřady na útraty státu.²⁵

Organizační legislativa centralizované státní moci, do jejíhož rámce spadala i přestavba soudního zřízení podle uvedených zásad,²⁶ nebyla již zabrzděna ani ztroskotáním návrhu ústavy kroměřížské, jež prý "byla v rozporu se skutečnými poměry monarchie a se zavedením spořádaného právního stavu",²⁷ tím méně pak vyhlášením oktrojované ústavy v březnu 1849, která spojovala centrální organizaci státu s pokrokovými postuláty všeobecných práv občanských²⁸ a která se proto nerozcházela se žádnou ze "zářiových zásad".

Březnová ústava a především její XII. hlava (§ 99-105) "o moci soudcovské" shrnuje pak poprvé v ústavních dějinách našich zemí stěžejní zásady novodobého, během celého dalšího století typicky buržoazního soudnictví, jež bylo nadále:

- a) *jednotné* (systém centrální, nikoli již provinciální),²⁹
- b) *obecné* (rovnost všech občanů před zákonem a jejich podřízenost stejnému soudu osobnímu),³⁰
- c) ve všech stolicích *státní* neboli "říšské",³¹
- d) ve výkonu své pravomoci *neodvislé* ("samostatné"),³²
- e) ve všech stolicích důsledně *odloučeno od správy*,³³
- f) v soudním řízení ovládáno *zásadami veřejnosti a ústnosti*, v trestních věcech pak ještě i zásadou *obžaloby*³⁵ a účastí *soudců z lidu* (porotců) při rozhodování o těžkých zločinech a o přečinech politických a tiskových.³⁶

"Základy nového soudního zřízení" (Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung), které poté císař schválil pro celou říši³⁷ jako již zcela přesnou osnovu pro organizování pobřeznového soudnictví v jednotlivých "korunních zemích" podle zásad březnové ústavy, stala se po předchozí celoroční aktivitě resortu již jen konečnou redakcí připravované osnovy.

Výlučným výčtem soudů jednotného typu, vybavených přesnou jurisdikcí a instačně mezi sebou spjatých, neponechaly "Základy" místa pro existenci jiných soudů nežli těch, jež samy výslovně koncendovaly.³⁸ Do jednotné kategorie soudů zahrnuly "Základy" 1) soudy okresní (§ 5-9), 2) okresní soudy sborové (§ 10-11), 3) soudy zemské – krajinské³⁹ (Landesgerichte) (§ 12-18), soudy kauzální (§ 19-22), vrchní soudy zemské (§ 23-25), nejvyšší a kasační soud (§ 26-28). Pravomoc každého z nich současně rámcově vymezily.⁴⁰

Cesta od bezprostředně pobřeznové legislativy k *a k t i v a c i* prvé buržoazní soudní organizace v našich zemích nebyla zcela přímá. Pro období "přechodu", t.j. od okamžiku, kdy starý organizační systém byl i legislativou odsouzen k zániku a nový nebyl dosud zralý k plné realizaci, byla učiněna řada prozatímních, resp. dílčích opatření, jež měla být spojovacím článkem mezi starým a novým uspořádáním. Sem patří především "přechodná a uvozovací" ustanovení samotných "Základů" (§ 31-40),

jež připomněly naléhavost okamžitého zahájení činnosti nových soudů v těch obvodech vrchních zemských soudů, v nichž budou již skončeny "přípravné práce", především ohrazení soudních okresů a obvodů zemských soudů.

Úředně vstoupil celek nové soudní organizace vybudovaný podle "Základů" v život (*Beginn der Wirksamkeit*) v českých a rakouských zemích teprve dnem 1. července 1850⁴¹ a spolu s ním i všechny před tímto datem vydané předpisy nově upravující působnost, příslušnost, vnitřní uspořádání soudů i řízení před nimi. Podrobné předpisy kompetenční i organizační pak rozpracovaly, doplňovaly a zčásti i korigovaly rámcová ustanovení "Základů". Tento legislativní celek zakotvil tak strukturu justice v českých a rakouských zemích nejen na dobu krátkého konstitučního období, ale i na celých sto let jejího dalšího trvání.

Vycházíme-li z bouřlivého roku osmačtyřicátého jakožto bezprostředního konstitučního podnětu ke vstupu moderní justice do našeho veřejného života a sledujeme-li její další vnější proměny určované opětovnými zásahy do státoprávní struktury monarchie až do pádu absolutismu a obnovení ústavnosti v letech šedesátých, konstatujeme, že právě etapa oné prvé pobřeznové justiční legislativy je zdaleka nejvýznamnějším obdobím důsledného vymanění se justice z pout feudální závislosti v duchu naprostého státoprávního přerodu z monarchie feudální v centralistickou monarchii konstituční a tedy i obdobím, v němž byly položeny základy nové, již cele novodobé justiční organizace.

Prudké revoluční vzplanutí, přestože vinou naprosto nejednotného postupu jednotlivých národů, stavů a tříd mohlo být ve svých krajních důsledcích utlumené, podstatně uspíšilo pád přežitých řádů a vývoj urychlilo. Vlastní spád rakouského politického dramatu, zahájený březnovým manifestem roku 1848, který se měl stát včasným, současně však jen dočasným ventilem nebezpečně nahromaděného napětí, ovlivnil i přestavbu justice vlastně jen tím, že uvolnil již dávno připravované legislativní záměry a do nezadržitelného již pohybu uvedl ty pokrokové síly, jež byly vůbec ještě slučitelné s principem monarchie, v té době buržoazií plně uznávané.

Poznámky

- 1 ŠOLLE, Václav: *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, část první (SAP XVIII/1, str. 86-138).
- 2 Nezbytnost politické centralizace velmi případně - i když s přednostním zřetelem k vývoji společensky vyspělejšího evropského západu - vysvětluje K. Marx ve svém Manifestu odstraněním roztržičnosti výrobních prostředků, hustým nakupením obyvatelstva a soustřeďováním vlastnictví v rukou mála lidí. "Bez přihlédnutí k hospodářskému činiteli není možno náležitě pochopit ani průběh roku 1848..." ŠAMBERGER, Zdeněk: *Em. Arnold, radikální demokrat z r. 1848*, SAP I/1, str. 19 a 27).
- 3 Cís. patent z 15.3.1848 (č. 25 sb.pol.z.).
- 4 § 25 dubnové ústavy z r. 1848 (č. 49/1848 sb.pol.z.), cís. manifest z 2.12.1848 (č. 1 ř.z. ex 1849) a úvod k říšskému zákoníku ze 4.3.1849, § 27 březnové ústavy z r. 1849 (č. 150 ř.z.) a cís. patent z 31.12.1851 (č. 2 ř.z. ex 1852).
- 5 Výnosem min. vnitra z 9.9.1848 (č. 2485) byl tento patent (č. 112/1848 sb.pol.z.) rozeslán jednotlivým zemským vládám a těmi dále vyhlašován. V Čechách se tak stalo gub. dekretem z 12.9.1848 (č. 235 sb.pol.z.).
- 6 Přílehlavě charakterizuje postupné srůstání této původně jen dynastické unie K. CZÖRNIG (*Österreichische Neugestaltung 1848-1858*, Stuttgart-Augsburg 1858) až k plné státní jednotě, dosažené "teprve vytvořením rakouského císařství r. 1804...". Neskryvané úsilí o státoprávní koncentraci všech zemí spjatých ještě i po císařské proklamaci z 11.8.1804 pouze osobou "dědičného císaře rakouského",

- přineslo své první ovoce bezprostředně po formálním zániku "starobylé říše římské národa německého", tedy již v r. 1806 (Drobné spisy B. Riegra usp. K. Kadlec, sv. I, str. 328 násl. a 351 násl.).
- 7 Tuto formulaci razí druhá hlava josefínského obč. zákona z r. 1786 (č. 591 sb.j.z.) "o právech poddaných", která poprvé vyhláší "úplnou svobodu pro všechny poddané bez výjimky" (§ 1) a stanoví, že "všichni, kdož žijí v dědičných zemích pod mocí zeměpanskou, mají být pokládáni za tuzemce a poddané" (§ 3). Ve výrazné zkratce poukázal k tomuto vývoji od dvojího poddanství (přímého - pozemkové vrchnosti - a nepřímého - panovníkovi) k jednotnému poddanství státnímu K. KADLEC ve svých *Dějínách veř. práva ve střední Evropě*, Praha 1921, str. 340, 345-346).
 - 8 § 4 a 29 o.z.o. z r. 1811 (č. 946 sb.j.z.).
 - 9 § 23 ústavy z r. 1849 (č. 150 ř.z.).
 - 10 F. SOMMARUGA, druhý (od. 20.3. do 21.4.1848) ministr spravedlnosti, provedl pohotový rozbor resortního návrhu připravované justiční organizace, v němž výslovně zdůraznil "... die unumgängliche Notwendigkeit einer durchgreifenden Reform unserer bisherigen Gerichtsverfassung zu begründen..." (*Die Grundzüge der Gerichtsverfassung...* Vídeň 1849, str. 5-6).
 - 11 CZÖRNIG K.: l.c. str. 3.
 - 12 WÜRTH J.: *Die österreichische Strafprozessordnung vom 17.1.1851*, (Vídeň 1851, str. 43).
 - 13 CZÖRNIG K.: l.c. str. 3.
 - 14 Tuto názorovou rozpornost jednotlivých etnických a stavovských skupin monarchie přiléhavě ilustruje E. PRIESTLEROVÁ ve svých *Stručných dějinách Rakouska* (Praha 1954, str. 389-411).
 - 15 Tyto státoprávní konstrukce tkvěly svými počátky ve známé nauce o dělbě státní moci, která, zrozená v Anglii již v 17. století (J. Locke), zdomácněla - díky jejímu systematickému zpracování břitkou logikou CH.L. MONTESQUIEU (L'esprit de lois 1748) - v 18. století i na evropském kontinentě. Postulovala moc zákonodárnou, soudní (soudcovskou) a výkonnou jakožto tři, od sebe oddělené, hierarchicky ovšem návazné funkce každého spořádaného státu. Třebaže vznikla z odporu vůči monarchickému absolutismu 17. a 18. století, byla převzata a dále tradována i v typicky již buržoazních státních formách (ať ještě reprezentativně monarchických či již republikánských).
 - 16 "... Werfen wir einen Blick zurück auf das Jahrhundert österreichischer Justiz-zustände, zwei Momente sind es zunächst, welche auf den Entwicklungsgang desselben von grössten Einfluss waren: die Fortschritte der Rechtswissenschaft einer - und die Wandlungen der österreichischen Staatsidee andererseits... Das Erwachen der Staatseinheitsidee unter Maria Theresia und die stoffe Centralisation Kaiser Joseph's waren dem Einfluss der fortschreitenden Rechtswissenschaft auf die Justizgesetzgebung günstig..." (DOMIN-PETRUSHEWETZ A.: *Neuere österreichische Rechtsgeschichte*, Vídeň 1869, str. 360).
 - 17 Značně již náročné podmínky soudcovské kvalifikace (vzdělání, praxe, odb. zkoušky a jazykové znalosti) ve třicátých letech min. století rozvádí F. HEIMERL ve své učebnici *Die Lehre von den Civilgerichtsstellen in den deutschen u. italienischen Ländern des österreichischen Kaiserstaates* (I. díl, 1834, str. 81-101).
 - 18 V článku *Slovana* z 3.7.1850 "Co je vlastně konstituce?" přejímá K.H. BOROVSÝ tuto státoprávní ideu slovy: "... Tři hlavní moci jsou tedy v konstitučním státu, jedna od druhé neodvislá a sice: zákonodárná, vykonávající a soudní. Soudní moc musí být v konstituční zemi zcela neodvislá od vlády, aby mohla beze vší lidské bázně rozsuzovati jen podle zákonů bez ohledu koho dle nich odsoudí, i byt' by to sama vláda byla..." (*K.H. Borovského Politické spisy*. III/1, str. 111 a 115, Praha 1902).
 - 19 Již návrh "dubnové" ústavy z 25.4.1848 (cís. pat. č. 49/1848 sb. pol.z.) vyhláší v § 25 stejnou působnost zákona a stejné osobní soudní fórum (Gerichtsstand) pro všechny občany, měl legalisovat jako jeden ze základních postulátů soudobého konstitučního hnutí "zrušení soudů privilegovaných a vrchnostenských, uvedení neodvislých soudů okresních a zrušení poddanství". Výslovně tuto zásadu vyjadřuje § 14 téže ústavy.
 - 20 Nejvyšším rozhodnutím ze 17.3.1848 (č. 30/1848 sb.pol.z.) byla ustavena ministerská rada (Gesamtministerium), jejímž článkem byl i ministr spravedlnosti, což bylo pohotově oznámeno všem zemským vládám ještě téhož dne výnosem min. spravedlnosti (č. 1127/1848 sb.j.z.). Současně byla od dosavadního Nejvyššího justičního úřadu oddělena a samostatnému ministerstvu přidělena justiční správa a legislativa. Toto - zatím jen "via facti" uskutečněné vyčlenění nesoudcovské agendy do ministerstva sáhalo teprve v květnu vydaný "prozatímní předpis o působnosti ministerstva spravedlnosti a jeho poměru k soudům" (výn. min. sprav. z 15. a 22.5.) a v obměněné formě znovu redigoval - tentokrát již s "Nejvyšším schválením" vydaný výnos min. spravedlnosti z 21.8. t.r. (č. 1176/1848 sb.j.z.). Tento předpis též (§ 3) stanovil, že Nejvyšší soudní úřad má nadále působit jen jako orgán nejvyšší soudní pravomoci s označením "nejvyšší soud" (Oberste Gerichtshof).
 - 21 "Sonderung des Gerichtes von der Regierung im Staate ist... als einer der Hauptgrundsätze des neueren Staatsrechtes ziemlich allgemein anerkannt..." (HEIMERL F.: *Die Verfassung der Civilgerichte in Österreich*, Vídeň 1856).

- 22 Již příloha k Nejvyššímu rozhodnutí ze 14.6.1849 (č. 278 ř.z.), nesoucí označení "Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung", vychází z tohoto pojmového určení.
- 23 "... Die Gerichtsverfassung soll (daher dem Leben, dem Bedürfnisse des Volkes und des Verkehrs, den ökonomischen Verhältnissen angepasst) überhaupt so eingerichtet sein, dass sie sich in die gesamte Einrichtung des Staates einfüge als ein harmonisches Glied des Ganzen..." (F. HAIMERL, l.c. v pozn. 21).
- 24 Zdůrazniv "neodkladnou nezbytnost pronikavé reformy dosavadního soudního zřízení" (srv. pozn. 10), pokračuje F. Sommaruga (l.c. ibidem) "... Gilt dieser Satz in allgemeinem als ausgemacht, so muss doch die Dringlichkeit einer gründlichen Justiz-reform noch in höherem Grade in Übergangszuständen, wie die jetzigen in Österreich sind, sich steigern...".
- 25 Min. sdělení č. 117/1848 sb.pol.z.
- 26 Tyto "zářiové zásady" se též dostaly na pořad jednání kroměřížské fáze ústavodárného sněmu a byly připomenuty v úvodním projevu tehdejšího ministerského předsedy Felixe Schwarzenberka, který mj. prohlásil: "... Über Umgestaltung der Rechtspflege im constitutionellen Geiste, Einrichtung landesfürstlicher Gerichten statt der Patrimonial- und Communal-Gerichte und durchgreifende Trennung der Verwaltung von der Justiz, werden ... die geeigneten Vorlagen gemacht werden...".
- 27 Z. cis. patentu (manifestu) ze 4.3.1849 (č. 149 ř.z.).
- 28 Celořížská ústava ("břežnová") zvaná též "Stadionova" vydána byla cis. patentem ze 4.3.1849 č. 150 ř.z. a tzv. "základní práva" o 13 paragrafech byla k ústavě připojena cis. patentem č. 151 ř.z. rovněž ze 4.3.1849.
- 29 To vyplývá z celkového ducha i znění ústavy, jmenovitě již z uvóz. manifestu, který zdůrazňuje "jednotné a nedělitelné císařství rakouské" i z jednotlivých ustanovení samotné ústavy, zvláště z § 20 (jednotné nalézání práva), z § 24 odst. 2 (vykonatelnost rozsudků soudních ze všech zemí říše), z § 68 (celořížské justiční zákonodárství).
- 30 Ustanovením § 27 ústavy byla zásadně zrušena všechna dosavadní privilegovaná fóra *osobní*; výjimky stanovil jednak § 105 pro členy panovnického domu, jednak § 117 pro "osoby vojenské" (viz pozn. 38).
- 31 Tímto druhým stěžejním ustanovením oddílu "o moci soudcovské" byla popřena instituce soudnictví "patrimoniálního" v jeho nejširším významu, tedy nejen soudy venkovských "pozemkových vrchností" (Grungerichte, Domínicalgerichte), ale i všechny ostatní "místní soudy" (Ortsgerichte) ve smyslu jeseňských jurisdikčních norem z r. 1784, tedy i magistráty jakožto "soudy komunální", jak je označuje nař. č. 290/1849 ř.z.
- 32 § 99 ústavy hovoří o "samostatném" (selbständig ... geübt) výkonu soudcovské moci.
- 33 Již od zřízení Nejvyššího justičního úřadu (NJU) ve Vídni roku 1749, jímž byl položen nedále neotřesitelný základ k vytváření samostatného a jednotného justičního zákonodárství, byla i v rakouských zemích dědičným postupně uskutečňována snaha o vymanění justice z okruhu administrativy. Takto připravovaný princip odpoutání justice od správy nemohl pochopitelně již chybět v žádné z pobřežnových kreací státoprávního uspořádání monarchie; nejen tedy bez výhrad v obdobích tzv. ústavnosti (§ 102 ústavy z r. 1849, čl. 14. zákl. z.č. 144/1867 ř.z.), ale i - třebaže v oslabené verzi - v období posilvestrovského absolutismu (čl. 19 kabinetního listu č. 4/1852 ř.z.).
- 34 Nezbytnost vystřídaní dosavadního procesního systému "uplatňovaného na úkor svobody státních občanů v neospravedlnitelném rozsahu a strohosti" - především v oblasti trestněprávní - zdůraznila i důvodová zpráva k osnově prvního pobřežnového trestního řádu (z.č. 25/1850 ř.z.); ta vyslovila potřebu "... jene Reformen einzuführen, deren das Gerichtsverfahren in Strafsachen bedarf, wenn es den grossen Fortschritten und Anforderungen der Wissenschaft und insbesondere den Formen des constitutionellen Lebens entsprechen soll. Öffentlichkeit und Mündlichkeit, Anklagenverfahren und für schwere Verbrechen, sowie für politische und Pressvergehen, Geschwörenderichte, mit diesen wenigen, aber inhaltsscheren Worten bezeichnet der § 103 der Reichsverfassung die leitenden Grundsätze, nach welche das Strafverfahren künftig geregelt werden soll..." (příloha k ř.z. z r. 1850, str. 20).
- 35 § 103 ústavy, jenž proklamoval i zásadu řízení obžalovacího "nullus reus sine actore" jakožto opaku zásady vyhledávací (inkviziční) na půdě procesu trestního, se stal právním základem pro vybudování instituce státních zástupců v rakouských, tedy i v českých zemích. Všeobecně byla jejich existence zajištěna v "Základech nového soudního zřízení" (§§ 29-30 příl. k cis. rozhodnutí č. 278/1849 ř.z.) a odtud přenesena i do předpisů zavádějících tuto organizaci v jednotlivých korunních zemích (pro Čechy cis. rozh. č. 290/1849 ř.z.). Zvláštní "organický" zákon pro státní zastupitelství (cis. pat. č. 266/1850 ř.z.) vydaný podle § 30 cit. cis. rozhodnutí, začlenil pak úřady státních zástupců pevně do celkového systému, vybudovav jejich vnější i vnitřní organizaci a určil obory jejich působnosti.
- 36 Soudy porotní nebyly u nás nikdy institucemi samostatnými, neboť byly jen ústavně zajištěnou odchylkou z příslušnosti trestních senátů sborových soudů 1. stol. ve stadiu hlavního přelíčení. Jejich počátky u nás jsou spjaty s řízením ve věcech tiskových již v roce 1848, kdy proti případnému zneužití tisku uvolněného po vyhlášení konstituce "prozatímním" tiskovým zákonem z 31.3.1848 byla vydána dvě rovněž "prozatímní" nařízení min. rady (č. 66 a 67/1848 sb.pol.z.). K trestnímu řízení o "přestoupeních

spáchaných zneužitím tisku" podle posléze uvedeného min. nařízení (č. 67) byl povolán až do další úpravy zemský soud (Landrecht), tj. "ten soud, který podle zřízení jedné každé provincie je řádným soudem fisku v civilních věcech" jakožto celozemský soud porotní. Z této základny byly poroty převzaty do § 103 říšské ústavy z r. 1849, podle níž měly rozhodovat již jednak o všech "těžkých zločinech", jednak i o "politických a tiskových přečinech", což bylo pak uzákoněno v "prozatímním" trestním řádu z r. 1850 (pat. č. 25/1850 ř.z.). Takto byly zavedeny u zemských (krajinských) soudů jako rozšířené (pětičlenné) senáty soudců z povolání a dvanácti porotců a byly příslušné a) pro určité zločiny, s nimiž byl spojován trest smrti neb delšího než pětiletého žaláře, b) pro jisté přečiny tiskové (pat. č. 161/1849 ř.z.). Krátké trvání těchto porotních soudů ukončil absolutismus již dnem 15.2.1852 a k jejich obnově došlo opět teprve po zavedené ústavnosti základním zákonem o moci soudcovské (čl. XI. z.č. 144/1867 ř.z.). V tiskových věcech se tak stalo již v roce 1869 (z.č. 32 ř.z.) a obecně v záležitostech 25 druhů těžkých zločinů a přečinů včetně zločinů a přečinů tiskových teprve po vydání trestního řádu č. 119/1873 ř.z. v roce 1874.

37 Cís. rozhodnutí ze 14.6.1849 (č. 278 ř.z.).

38 Privilegium "zvláštního soudního fóra" (§ 4) bylo popráno již jen členům panovnického domu, osobám požívajícím práva exteritoriality a osobám vojenským, na něž byla nadále pravomoc nejvyššího dvorského maršálství omezena. (Srv. pozn. 30). § 19 odst. 2 uvádí ještě i "dočasně" přežívající trestní soudy důchodkové zavedené patentem z 11.7.1835 (č. 63 sb.pol.z.) ku stíhání "přestupků důchodových"; bližší o nich v pozn. 64 mé statě o trestním soudnictví předbřeznovém (SAP XII/1 str. 100).

39 Označování těchto soudů jakožto "krajinských", jež bylo běžné jak v českých (do 31.12.1852 ještě spoluautentických) textech říšského i zemského zákoníka, tak ve všech dobových komentářích, vystihuje beze sporu přiléhavěji územní rozsah působnosti těchto soudů, odlišujíc je tak současně od "zemských" soudů s celozemskou působností ať předbřeznových (Landrecht) či z doby zcela nedávné (1945-1949).

40 Podrobně je o jednotlivých člancích této pobřeznové soudní hierarchie pojednáno v mé práci *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích - část první*) SAP XVIII/1, str. 113-126).

41 Výnos min. sprav. z 18.6.1850 (č. 234 ř.z.).

© Václav Šolle, 1991

Anteil des revolutionären Jahres 1848 an der Hervorbildung der bürgerlichen Justiz in Österreich

Václav Šolle

Zusammenfassung

Es besteht sicherlich kein Streit darüber, das die Historie der Umsturzjahren 1848-1849 allgemein und mit Recht eine strukturelle Wandlung der staatsrechtlichen Verhältnisse in Mitteleuropa, vor allem in der österreichischen Monarchie mit sich gebracht hat.

Zusammen mit der Feststellung dieser Tatsache, musste ich schon früher im Rahmen meiner Betrachtungen über die Anfänge der bürgerlichen Justiz in den böhmischen Ländern betonen, dass jeweilige breitere sowie auch engere Gesellschafts und Machtformationen stellen nur den Ausdruck tieferer geschichtlicher Zusammenhänge dar.

Die Wurzeln dieses Umsturzes haften nämlich tief in Vergangenheit. Schon die vorhergehenden hundert Jahren der immerfort deutlicheren politischen Zentralisierung waren eine unumgängliche Folge der lange Zeit dauernden Urgründen, wobei deren Hauptpostulate im Bereich der Justiz den Aufbau des hierarchisch geschlossenen Systems der Staatsgerichte betrafen.

Es muss anerkannt werden, dass ohne das reformierende josephinische Dezenium die strukturelle Umwandlung des Gerichtswesens im Jahren 1848-849 bei weiten nicht jene im Wesen definitiven Formen erreicht hätte, die - trotz der bald sich kundgebenden reaktionären Bestrebungen - schon ein festen Rahmen der Gerichtsorganisation in Österreich und somit auch in böhmischen Ländern das ganze weitere Jahrhundert hindurch bildeten.

Nur werden wir fragen, was für ein Schlussimpuls es eigentlich war, der diesen etatisierenden Prozess zu Ende geführt hat. Das, was diese Entwicklung vollendete und dem Revolutionärjahre den Siegel dauernder Bedeutung aufgedrückt hat, war die verfassungsrechtliche Festsetzung des Grundsatzes der Gleichheit aller Bürger vor dem Gesetze. Diese war ja das Grundpostulat der Burgeoisie, dessen Verwirklichung allerdings die Zerreißung aller übrig gebliebenen Fesseln der feudalen Ordnung voraussetzte, in den öffentlich-rechtlichen Sphäre also die Auflösung des Patrimonialismus und seiner unmittelbaren Äusserung: der Untertänigkeit.

Das Ende der feudalen Verhältnisse wurde durch die strikte Formulation des Patents vom 7. September 1848 proklamiert, wodurch gänzlich und definitiv "die Untertänigkeitsverbände und alle aus dem Obrigkeitsschutz erfließende Beziehungen" sowie auch "die Patrimonialgerichtsbarkeit" liquidiert wurde.

Diese Grundbedingung der Gleichberechtigung der Bürger wurde gleichzeitig zum Eckstein aller staatsrechtlichen und davon abgeleiteten Justizraformen erklärt, die weiterhin zu einer schon dauernden Verankerung des bürgerlichen Gerichtswesens zielten.

Man muss wirklich staunen, wie systematisch und mit welcher organisatorischer Bereitschaft während dieser zwei stürmischen Jahre die ganze Staatsorganisation der Monarchie umgestaltet wurde.

Unter den spezifischen Bedingungen der national und kulturell mannigfaltigen Gruppen übernahm auch der österreichische Konstitutionalismus ausgesprochen antiabsolutistische, jedoch noch nicht antimonarchistische Züge. Trotz dieser Zuspaltung in den Vorstellungen der Bevölkerung der damaligen Monarchie an der kommenden Staatsorganisation, hat dennoch die damalige Vorstellung über die Mission und Stellung der Justiz auf dem Gebiet der bürgerlichen Staatswissenschaft verhältnismässig festen Fuss gefasst.

Die Justizverwaltung wurde schon seit der Errichtung eines besonderen Justizresorts in dem März 1848 strikt von der richterlichen Gewalt abgesondert. Diese hierarchische Ausscheidung der richterlichen Gewalt war eines der typischen Merkmale des bürgerlichen Gerichtswesens. Deswegen konnte das Ministerium gleich im September desselben Jahres eine durchdringende Reform des Gerichtswesens an die eingehend durchgearbeitete Vorlage anknüpfen und die Grundsätze der neuen Gerichtsverfassung formulieren und bekanntgeben.

Die organisatorische Legislative wurde nicht einmal durch die gescheiterte Gesetzesvorlage der "Kremsierer Verfassung" gebremst, ebensowenig durch die oktroyierte Verfassung von März 1849, die die Zentralorganisation des Staates mit den fortschrittlichen Postulaten der allgemeinen Bürgerrechte verband und deswegen mit keinem der "Justizgrundlagen" von September im Widerspruche stand.

Diese Grundzüge genehmigte nachher der Kaiser als ganz konkrete Vorlage für die Organisation des Nachmärzgerichtswesens in den einzelnen Kronländern.

Die Märzkonstitution und vor allem ihr zwölftes Kapitel "über die richterliche Gewalt" umfasst also zum erstenmal in Verfassungsgeschichten unserer Länder die Hauptgrundsätze der neuzeitlichen, für das ganze weitere Jahrhundert typischer bürgerlicher Justiz.

Der Weg von der legislativen Ingerenz zur Aktivisierung dieser ersten bürgerlichen Gerichtsorganisation, die am 1. Juli 1850 stattgefunden hat, führte nachher über eingehende Kompetenz und Organisationsvorschriften, die die Rahmenbestimmungen der Grundzüge ausarbeiteten.

Betrachten wir das stürmische Jahr 1848 als unmittelbare konstitutionelle Anregung zum Eintritt der bürgerlichen Justiz in unser öffentliches Leben, so müssen wir feststellen, dass eben die Etape der ersten Nachmärzlegislative die weitaus wichtigste Phase der staatsrechtlichen Umwandlung der absoluten Monarchie in eine zentralistische konstitutionelle Monarchie darstellt und deswegen auch die Zeitperiode, in der die beständige Gründe der neuen bürgerlichen Justizorganisation gelegt wurden.